

УДК 159.9 (075)

А. В. Кульчицька

КОНСУЛЬТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА-ПРАКТИКА У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ

Статтю присвячено чинникам та механізмам ефективної реалізації консультативної діяльності психологів. Проаналізовано концептуальні підходи до професійної підготовки психологів-практиків, обґрунтовано потребу ширшого застосування особистісного підходу та корекційної роботи в процесі їх підготовки.

Ключові слова: особистість, особистісний підхід, психологічна корекція, соціальна перцепція, ідентифікація, рефлексія, емпатія.

Кульчицкая А. В. Консультативная деятельность психолога-практика в структуре подготовки специалиста. Стаття посвящена факторам и механизмам эффективной реализации консультативной деятельности психологов. Рассматриваются концептуальные подходы к профессиональной подготовке психологов-практиков, обосновывается необходимость более широкого использования личностного подхода и коррекционной работы в процессе их подготовки.

Ключевые слова: личность, личностный подход, психологическая коррекция, социальная перцепция, идентификация, рефлексия, эмпатия.

Kulchytska A. V. Practicing Psychologists Consulting Activities in the Structure of Specialist Training. The article is devoted to the factors and mechanisms for efficient realization of consultative activities by psychologists. The conceptual approaches for professional training of practicing psychologists are considered. The necessity of wider application of the data on individual approach and corrective work in the course of practicing psychologists training is underlined and grounded up.

Key words: personality, approach, psychological correction, social perception, identification, reflection, empathy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціально-економічні перетворення в Україні зумовлюють значні зміни в системі професійної освіти. Сьогодні вимагає від вищої школи взагалі й від кожного навчального закладу, спираючися на кращі традиції та досягнення професійної освіти та психолого-педагогічної науки, переглянути сам підхід до організації навчально-виховного процесу, до змісту фахової підготовки й виховання студентської молоді, до розробки та впровадження перспективних технологій навчання.

У зв'язку з розв'язанням завдань реалізації ідеї створення національної системи соціально-психологічної служби актуальною є підготовка висококваліфікованих фахівців у галузі практичної психології.

Особливості суспільного життя ставлять жорсткі вимоги до особистісних та професійних якостей психолога-практика. Адже від підготовки фахівців такого рівня значною мірою залежить здоров'я суспільства. Про реалізацію цього важливого завдання пише С. І. Богомолова: “Основний найбільш загальний метод гуманізації будь-якого заняття з конкретної дисципліни полягає в тому, щоб залучити студента, його душу, його інтелект до активного процесу пізнання і цим зробити його творцем не тільки свого особистого щастя, а й тих людей, заради яких він живе...”

Аналіз останніх досліджень та публікацій із цієї проблеми. Проблему освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога, побудову моделі його особистості активно досліджують науковці. С. Д. Максименко та Т. Б. Ільїна ґрунтовно проаналізували питання розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. В. Г. Панок описав власне концептуальні підходи до формування особистості психолога-практика; роботи Н. І. Пов'якель та М. Ю. Варбан висвітлюють проблему професійної рефлексії в його роботі. Не можна оминати імен Н. Чепелевої, Т. Титаренко, Т. С. Яценко, наукові праці яких присвячені загальним проблемам практичної психології [1–5; 8].

Наявна система підготовки психолога-практика зорієнтована головним чином на оволодіння ним певною системою теоретичних знань, спеціальних умінь і технік. Однак успіх професійної діяльності психолога залежить значною мірою від його особистісних характеристик: системи цінностей, психологічної культури, самосвідомості, соціально-перцептивного інтелекту тощо. Тому поряд зі світоглядною та професійною підготовкою майбутніх фахівців особливого значення набуває особистісна підготовка психолога-практика, метою якої є формування професійно значущих якостей особистості, її гуманістичної спрямованості, психологічної культури, здатності до професійної ідентифікації [4, 242–248]. Розробка особистісного підходу – дуже складна теоретична та практична проблема.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Механізми взаєморозуміння в консультативній роботі та їх формування в майбутніх практичних психологів мають комплексний характер. Одним із ключових підходів у цій проблемі є особистісний підхід – своєрідний методологічний інструментарій, основу якого становлять сукупність вихідних концептуальних

уявлень, цільових установок, методики психодіагностичних та психолого-технологічних засобів, які забезпечують глибше цілісне розуміння пізнання особистості та її розвиток. Особистісно орієнтована освіта реалізується через діяльність, метою якої є саморозвиток суб'єктів навчального процесу, розкриття їх внутрішнього творчого потенціалу. Зміна змісту освіти на нинішньому етапі розвитку вищої школи веде до зміни її технологій, надає їй особистісної спрямованості.

У зв'язку із цим особливого значення в системі підготовки майбутніх психологів-практиків набуває особистісна психокорекція, яка забезпечує глибинно-особистісне самопізнання, слугує покращенню взаємодії в процесі спілкування. Психолог-практик має безоцінно сприймати клієнта, орієнтуватися не на власні моральні уявлення, стереотипи світосприймання та поведінки, а на систему цінностей клієнта. Феномен “приєднання” до позиції клієнта створює атмосферу довіри, забезпечує продуктивність надання кваліфікованої психологічної допомоги.

Культура спілкування психолога передбачає вміння використовувати різноманітні засоби й методи впливу на клієнта, адекватно сприймати та розуміти його, налагоджувати ефективну взаємодію, орієнтуватися на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування. Справжня культура спілкування – це й знання про наявні стереотипи взаємодії [4, 243]. Спілкування передбачає взаєморозуміння між його учасниками, яке ґрунтується на взаємосприйманні, зіставленні, інтерпретації особистісних характеристик поведінки. Усе це становить зміст перцептивної сторони спілкування.

Невід'ємною частиною будь-якого соціально-перцептивного процесу є емоційно-мотиваційний та поведінковий аспекти життєдіяльності особистості [2, 95].

У суб'єктивному ставленні представлено соціальну позицію конкретної людини, її потреби, установки, погляди та ін. У ставлення особистості природно “вплітаються” емоції. Саме вони є невід'ємною частиною всієї сфери ставлень людини, надають їй структурі індивідуальної своєрідності. Характерним для ставлень є відносна стійкість, що дає змогу говорити про їхні особливості: активність, обсяг, співвідношення компонентів (свідомого, несвідомого, раціонального й ірраціонального) тощо. Саме об'єктивністю пояснюється розбіжність в оцінках, судженнях різних людей стосовно них самих. О. О. Бо-

дальов слушно зазначає: від того, як люди відображають та інтерпретують зовнішність і поведінку, оцінюють можливості один одного, багато в чому залежить характер і результати їхньої взаємодії. Це засвідчує про те, що соціальна перцепція виконує функцію регулятора спілкування. Вибір людиною тієї чи іншої лінії поведінки в кожній конкретній ситуації передбачає сприймання й оцінку головних її елементів: партнера, самого себе та ситуації контексту загалом. Таке діагностування наявної ситуації через оцінювання стану її головних елементів утворює найсуттєвіший результат соціальної перцепції [2, 95].

Одна з ознак міжособистісного розуміння – його адекватність, яка передбачає точність та об'єктивність відображення психічного образу іншої людини. Адекватність сприймання в професійній діяльності психолога – основа психодіагностики й успіху психокорекції. Розуміння часто ускладнюється дефіцитом інформації, який зумовлює каузальну атрибуцію. Цей феномен – своєрідний засіб інтерпретації й оцінювання суб'єктом інших суб'єктів на основі життєвого досвіду. Каузальна атрибуція передбачає заповнення інформаційних прогалин шляхом характеристик та причин поведінки на основі минулого досвіду.

До зниження точності міжособистісного сприймання та розуміння іншого призводить явище стереотипізації, яке зумовлює спрощення процесу пізнання іншої людини або упередження в її сприйманні. Стереотипізація пов'язана з приписуванням суб'єктові психологічних рис, т. зв. “оцінних стереотипів” [2, 489] на основі його належності до певної соціальної спільноти, визначення його соціального статусу, ролі й інших особистісних ознак. На чуттєвому й логічному рівнях виникає установка на подальшу фіксацію в людини певних властивостей.

У процесі міжособистісного сприймання на ґрунті стереотипізації виникають ефекти ореолу, первинності, новизни, які призводять до схематизму та спрощеності людського сприймання. Проведені дослідження дають підставу стверджувати, що точність міжособистісного сприймання залежить від набутого соціального досвіду, індивідуальних властивостей особистості, рівня нейротизму, егоцентризму, віку, статі й інших характеристик.

Особливого значення набуває ця проблема під час підготовки майбутнього психолога-практика, соціально-перцептивна підструктура особистості якого має свої особливості. Специфіка вимагає від

спеціаліста глибокого психологічного розуміння життєвої ситуації клієнта, механізмів міжособистісної взаємодії, особливостей власного образу в очах клієнта та розвиненої особистісної рефлексії [4, 51].

Точність міжособистісного сприймання забезпечується дією певних психологічних феноменів. Передусім ідеться про ідентифікацію. Це поняття виражає той факт, що одним із найпростіших способів розуміння іншої людини є уподібнення себе до неї. У реальних ситуаціях взаємодії люди користуються цим прийомом, коли припущення про внутрішній стан партнера зі спілкування будується на підставі спроби поставити себе на його місце. Ідентифікація виступає одним із механізмів пізнання та розуміння іншого [2, 97–98]. Філософський зміст цього поняття походить від латинського – тотожність, однаковість, рівнозначність, подібність процесів, явищ або понять. Феномен *ідентифікація* описав З. Фройд і з інтересом вивчали інші вчені. У сучасній психології він трактується по-різному.

Однак механізм ідентифікації не такий простий на перший погляд. Слід розрізняти два значення терміна *розуміння*. В окремих випадках зрозуміти іншу людину справді означає співчутливо до неї поставитися (це визначається терміном *емпатія*) та прийняти її повністю такою, яка вона є. У цьому разі доцільно говорити про ідентифікацію: ситуація іншого при цьому не стільки “продумується”, скільки “відчувається”. І хоча такий спосіб сприймання іншого навряд чи можна наявно спостерігати, його можна вважати універсальним. “Зрозуміти іншу людину” не завжди означає повністю прийняти її позицію і навіть перейти на неї. У багатьох реальних життєвих ситуаціях “розуміння” іншого передбачає не лише афективний, а більшою мірою когнітивний процес. Більшість визначень поняття *ідентифікація* засвідчує, що під ним розуміється самоототожнення особистості з певним зразком, людиною, групою, формування власної ідентичності, індивідуальності, а також фундаментальний механізм не тільки когнітивної, а й афектної та регуляторної сфер психіки й особистості загалом [2, 494].

Близьким за змістом до ідентифікації є явище емпатії. Дослідники цього феномену підкреслюють його емоційну природу. Емпатія пов’язана з проникненням у переживання іншого суб’єкта шляхом “відчування”. Основними формами емпатії вважають співпереживання та співчуття.

Почуття, співчуття та переживання допомагають адекватному розумінню інших людей. Уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку – необхідний компонент спілкування, специфічний засіб пізнання людини людиною. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія – ключовий фактор успіху в багатьох видах діяльності [2, 493]. Особливого значення набувають розвинені емпатичні здібності в професійній діяльності психолога. Це підкреслювали видатні зарубіжні та вітчизняні вчені (К. Роджерс, Дж. Морено, Ф. Перлз, К. Г. Юнг, А. Менегетті, Л. Петровська, А. Добрович, Ю. Орлова, Т. Яценко).

Розуміння інших пов'язане з розумінням самого себе. Використання особистого досвіду для пояснення внутрішнього стану інших призводить інколи до суб'єктивності та відхилень в інтерпретації. Емпатійні тенденції суб'єкта залежать значною мірою від умов виховання, соціального оточення, сформованої системи цінностей тощо. Здатність до емпатичного розуміння розширюється тим більше, чим більше ми довіряємо своїм почуттям, словам, імпульсам, уяві, чим глибшим є наш інтерес до кожної людини, чим багатшим і різноманітнішим є уявлення про інших.

Психолог-практик не повинен поспішати з висновками, оцінками, інтерпретаціями та діагнозами. Його поведінка має будуватися як безпосередня емоційна реакція на розповідь клієнта, щирий відгук на його складні, часто болісні переживання.

Важливу роль у процесі самопізнання та розумінні людьми один одного відіграє механізм рефлексії. Особливий інтерес останнім часом викликає феномен професійної рефлексії, її місце в різних видах професійного мислення і діяльності та взаємозв'язок із професійною майстерністю [1, 7].

Професійна рефлексія психолога-практика спрямована на усвідомлення себе як особистості, як професіонала; усвідомлення своїх дій, поведінки, іміджу та прогнозування наслідків впливу; усвідомлення змісту запиту клієнта; його істотності та глибинного змісту; усвідомлення змісту ситуації клієнта та можливих засобів її розвитку; моделювання наслідків і прогнозування дій клієнта тощо [7, 4–5].

Особистісна рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінки у зв'язку з переживаннями інших людей, учасників соціальної взаємодії. Важливим складником особистісної рефлексії є соціальна рефлексія як механізм самосвідомості, акт дослідження свого внутрішнього світу й поведін-

ки у зв'язку із соціальними очікуваннями. Соціальна рефлексія пов'язана з проблемами професійного самовизначення, професійного самоусвідомлення.

Висновки. Отже, професійна самоідентичність особистості формується через рефлексію навчально-професійних інтересів, цілей, очікувань, дій, досягнень, результатів, якостей, які становлять потенціал професіонала, цінностей майбутньої професійної діяльності тощо. Формування професійної самоідентифікації психолога передбачає усвідомлення ним своєї соціальної ролі, розуміння очікувань соціуму щодо його професійних функцій та результативності роботи. Саме тому формування позитивної мотивації оволодіння професією психолога, усвідомлення потреби самопізнання може допомогти студентам у визначенні життєвих цілей, пошуку шляхів їх реалізації.

Шлях до професіоналізму в галузі практичної психології лежить через групову психокорекцію. Психокорекційна практика дає можливість забезпечувати рефлексивні знання, спрямовані на розуміння індивідуальної неповторності особистісної проблеми суб'єкта, її глибинно-психологічних передумов.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у розробці системи особистісної підготовки психолога-практика, метою якої є формування професійно значущих якостей особистості, її гуманістичної спрямованості, психологічної культури, здатності до професійної ідентифікації, яка відповідала би прогностичному підходу до підготовки психологів-практиків.

Література

1. Варбан М. Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці / М. Ю. Варбан // *Практ. психологія та соц. робота.* – 1998. – № 6–7. – С. 80–83.
2. Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підручник / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєв. – К. : Геопринт, 1995. – 400 с.
3. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С. Д. Максименко, Т. Б. Ільїна // *Практ. психологія та соц. робота.* – 1999. – № 1. – С. 2–6.
4. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
5. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // *Практ. психологія та соц. робота.* – 1998. – № 4–5. – С. 5–7.
6. Педагогічні технології у неперевній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. В. Воловик та ін. ; за ред. С. О. Сисоєвої. – К. : ВПОЛ, 2001. – 502 с.

7. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н. І. Пов'якель // *Практ. психологія та соц. робота.* – 1998. – № 6–7. – С. 3–6.
8. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 262 с.